

Sparta og Athen

I.

Hva er det vi husker fra historieundervisningen på skolen?

Noen påstår at de har glemt alt. Andre har med flid pugget inn serier av årstall, navn og kjensgjerninger. Noen kan Norges kongerekke på rams.

Men midt i alt dette torre, grå, har de fleste av oss iallfall noen få lysende, dramatiske billedersom vi synes å se like tydelig som om de fant sted nu her like foran oss.

Det kan for eksempel være Martin Luther foran kirkedøren i Wittenberg. Marie Antoinettes mislykkete flukt-forsøk i den franske revolusjons dager. Julius Caesar på vei til senatet den 15. mars eller Jomsvikingene etter slaget i Hjørungavåg.

Hva er det som gjør at slike bilder står meislet uutslettelig inn i oss for hele livet, mens vi som regel allerede neste dag har glemt hvorvidt bondenes kår gikk frem eller tilbake i England i det 17. århundre?

Er det fordi vi husker det verdenshistorisk sett vesentligste, mens vi uvilkårlig glemmer det betydningslose?

Så enkelt er det nok ikke. At Martin Luthers motige protest mot paven har hatt en overmåte stor verdenshistorisk betydning, vil hverken katolikker eller ateister benekte. Men Jomsvikingene husker vi akkurat like godt. Og Marie Antoinette også. Men har disse hatt noensomhelst innflydelse på den kulturelle utvikling? Utvilsomt ikke. Men like fullt er de urfenomener for det sentralt menneskelige som er kjernen i den historiske utvikling.

Jomsvikingene: det hensynslose, ubetvingelige mot, hvor den personlige død ingen rolle spiller.

Marie Antoinette, den maktstjalne hjelpeløshet hos et menneske som er plasert i en sentral stilling uten evne eller mulighet til å yde den forlosende innsats som kunde forhindre katastrofen.

Hele verdenshistorien foregår i mennesket, i menneskets kamp med omgivelsene og med seg selv, i seier og nederlag.

Den konvensjonelle, torre verdenshistorie er ikke den virkelige historie.

Når læreren skal formidle verdenshistorien for barnene, står han foran oppgaven; hvert enkelt tilfelle å trenge inn til kjernen av saken slik at den viser seg som en konkret tildragelse i bestemte mennesker. - Svært ofte er dette en vanskelig, ja nesten uloselig oppgave som forutsetter mange års intenst studium og fordy-pelse. I andre tilfelle byr det seg frem så å si av seg selv. Vi skal i det følgende velge et slikt onsketilfelle som monstereksempel: Sparta og Athen i det 5. århundre for Kr. f.

Dette er et av de lykkelige sammentreff hvor en epoke som har hatt grunnleggende betydning for hele den videre kulturutvikling, er konsentrert på et forholdsvis lite og oversiktelig område, og hvor den samtidig har hatt menn som kunde gi en levende og treffende skildring av det som skjedde.

Ved å ose av kildene kan læreren derfor her så å si like under overflaten gripe kjernen i den historiske utvikling.

Vår moderne kultur er utenkelig uten den greske som grunnlag. Det gjelder både kunst og vitenskap. - I det romerske imperium, i middelalderen og i de første århundrer av den nyere tid næret man seg av den greske kulturs frukter. Man vokste og fant seg selv ved å tilegne seg, leve seg inn i den greske åndsart, skjønnhet, tankeklarhet og tankerikdom. Praktisk talt alle begrepsformer vi finner i den nyere tids filosofi og vitenskap er allerede til stede i full klarhet i den greske tenkning. Og hva vilde renaissancens kunst ha vært uten den greske kunst? Den betegner jo seg selv nettopp som gjenfodelse "renaissance" av den klassiske kultur.

Kristendommen kommer ikke fra den greske kultur. Men i hvilken grad bæres den frem idet den iklær seg og blir forstått av den greske åndsart?

Og betrakter vi så de skjebnemettede dager i årene 490, 480 og 479 ved Marathon, Thermopylene, Salamis og Plataiai, hvor all fornuft synes å måtte forutsi at det lille greske folk nødvendigvis vilde bli smadret av den orientalske kjempekoloss (det persiske imperium i koalisjon med fonikerne, kartagerne og etruskerne), da ser vi i disse få begivenhetsrike dager de følgende 2000 års kulturutvikling stå på spill. Og hvor lite skulde det ikke til for at utfallet kunde ha blitt anderledes. Forutsetningen for seieren ved Salamis var samlet innsats av athenerne og spartanerne. Men dette ble fremtvunget ved Themistokles' berømte list. Hvis dette ene menneskes lysende utviklete intelligens ikke hadde mestret situasjonen, vilde perserne ha seiret. Tenker vi oss dette ene menneskes innsats bort, må vi også tenke oss at den følgende oppblomstring av den greske, spesielt athen-ske kultur ikke hadde funnet sted. Det er en dristig, men nødvendig tanke. Her ser vi et tilfelle hvor et enkelt menneskes innsats er uloselig knyttet sammen med de følgende 2000 års kulturutvikling.

Altså en helt annen situasjon enn for Jomsvikingene etter slaget ved Hjørungavåg. I deres innsats, i deres ukuelige og bevisste mot kommer enkeltmenneskets evige vesen lysende til syne. Men ellers utspiller deres innsats seg helt i periferien av den historiske utvikling.

Salamislaget derimot er et verdenshistorisk knutepunkt. Det er liksom historiens vekt et øyeblikk står og vipper. Themistokles er ikke bare et enkeltmenneske. Han blir ved Salamis organ for hele det greske folks og dermed også for den følgende kulturs videre utvikling. Midt under slaget så grekerne - med et klarsyn som de vanligvis slett ikke hadde, - at himmelske skarer deltok i kampen og hjalp dem. Ved dette syn ble de uimotståelige. De kjempet ikke lenger bare for sin egen eksistens. Det var noe større det gjaldt.

Og Xerxes, den eneveldige leder av det store imperium, river sine klær i stykker, der han står på stranden i bukten ved Eleusis og følger sjoslagets gang. Overfor dette fullstendig uventete, dette utrolige, blir han i den grad slått av panikk. at han igjen blir et offer for en ny list fra Themistokles, som narrer ham til å flykte i hui og hast. Seiren blir fullstendig.

Men etter kort tid forsvinner Themistokles fra skueplassen - en personlig tragedie. men en nødvendighet for athenerne. Med et sovngjengeraktig sikkert instinkt velger de den rolig avveiende, rettferdige Aristeides, Themistokles' diametrale motsetning, - nettopp den mann de nu mest trenger. Themistokles kunde ha blitt for egenmektig med sin lysende, men personlig ærgjerrige intelligens. Han skyves til side. Det er det beste som skal seire. -

I historieundervisningen er der - liksom i alle andre fag - et problem man kunde kalle "utvalgets økonomi": Hva skal man ta med, og hva skal man sloffe? Får læreren bare så meget som en snev av "fullstendighetsmanien", hvor han foler seg forpliktet til ialfall å streife litt inn på mest mulig, vil det nødvendigvis gå ut over kvaliteten og hele utbyttet av undervisningen.

Konsentrasjon av stoffet til vesentlige kjernepunkter er avgjørende. Lykkes det så å få disse kjernepunkter til å leve, kan der her danne seg organer, erkjennelsesorganer, som gir utsyn til alle sider.

Når læreren derfor etter noye overveielse har valgt seg ut et slikt kjernepunkt, kommer spesialforberedelsen. Han må nu virkelig dukke meditativt ned i dette emne, slik at han kjenner det innenfra. å Themistokles for eksempel må være så anskuelig skildret at han liksom personlig er til stede i klasserommet. Og her gir jo for eksempel både Herodots og Plutarks treffende skildringer et glimrende utgangspunkt. Men vanlige historiebøker egner seg ikke til dette. De gir jo i beste fall bare litt om mangt og meget.

Når man i slutten av 5. klasse er kommet til disse begivenheter, og barnene er blitt kjent med Themistokles i all hans smidige og pågående fremferd, bringer man en reflekterende betraktning inn ved å karakterisere ham: Det er nok å antyde oppgaven, så strømmet adjektivene frem fra barnene selv lislig, klok, lur, motig, pågående, ærgjerrig, etc. - Karakteriseringen skjerpes så ved sammenligning med hans motpart den rettsindige, rolige, avklarete Aristeides. - som da naturligvis først er blitt skildret like utførlig.

Men man bør ikke stoppe ved en slik karakterisering. Ved et slikt anskuelig urfenomen kan barnene også begynne å oppfatte noe av en mer begrepsmessig sammenheng forholdet mellom enkeltindivid og folk. Uten det greske folk, spesielt athenerne, er Themistokles intet. Uten hans innsats blir folket hjelpeløst, som en kropp uten øyne eller uten armer.

Her vil kanskje noen innvende at en annen athener kunde ha sprunget inn og ydet folket samme hjelp, hvis ikke Themistokles hadde ydet sitt. Athenerne hadde jo nok av smidige, snartenkte, pågående folk. Det er en vesentlig mulighet. Men ingen sikkerhet. Det var nu allikevel Themistokles som gjorde det.

Ved å gå gjennom slike tankerekker skjerpes blikket for store områder av livet: Nødvendige oppgaver, som folket eller en hel tidsepoke stiller, kan bare utfores av enkeltindivider som slik blir organer for folket eller for epoken.

Og fra 5. -6. klasse av og fremover trenger barnene særlig sterkt at denne bevissthet om den enkelte og den større sosiale sammenheng vekkes og pleies. I de første folkeskoleklasser lever barnet ennå helt drommende som et selvsølgelig ledd i en større gruppesjel.

II.

Themistokles har sin egen individuelle livsvei. Men samtidig er han typisk athener.

"Er der hendt noe nytt?" spør athenerne, når de moter hverandre. Nysgjerrige og vitebegjærlige åpner de seg for alle nye inntrykk. Foretagsomme går de i gang med store planer. Og selv om de er overmåte snakkesalige og vittige, har de også energi og en stor porsjon ærgjerrighet: "Alltid å være den første og overgå alle de andre." Alt er her veddekamp mellom individene for å yde det høyeste til gudenes og sin egen ære, og ikke å forglemme til ære for det kjære "fiolomkransete" Athen.

Men selv om de elsker sin by fremfor alle andre, er de meget reiselystne og begir seg med begeistring ut på spennende eventyr på det bolgende hav.

Snart ble de tidens beste sjofolk. og den livlige handel som utfoldet seg med Athens havn, Pireus, som sentrum, strakte seg snart over hele Middelhavsbekkenet. Og med handelen spredte den attiske kunst og håndverksproduksjon seg ut over hele verden, og hvilken overdådig produksjon har de ikke her utfoldet, særlig i keramikkindustrien. Og hvilken kvalitet! Det vi har bevart er selvsagt bare en forsvinnende liten brokdel. Og allikevel består denne lille levning av for eksempel tusenvis av vaser med de forskjelligste former og tegninger, som vi nu finner i de store samlinger i Athen, Tarent, Neapel, Rom, Paris, London, hvor hver enkelt vase i denne håndverksmasseproduksjon er et vidunderlig kunstverk man kan stå og beundre omigjen og omigjen. Denne utrolige produktivitet i fantasi og i håndens dyktighet er kanskje et av de beste vidnesbyrd om athenernes sprudlende livlige virksomhet. og hva har så ikke denne lille folkestamme i det 5. århundre ost ut over menneskeheten fra sitt overflodighetshorn av skulptur. arkitektur, maleri, lyrikk, drama, vitenskap, filosofi ?

Sammenlign så dette med spartanernes ydelser. Hvilke kulturgoder har strømmet ut fra denne annen hovedstamme i det greske folk? I forhold til athenerne kunde man være tilboelig til å si: Ingen!

Og allikevel var spartanerne like vesentlige for det greske folk som athenerne. Uten dem vilde utvilsomt grekerne være blitt knust, og athenerne vilde ikke ha kunnet utfolde sitt kulturliv. Den enkelte spartaner har i grunnen ingenting å bety som enkeltperson, kun som tjener av folkestammen. Denne hensynslose, ubegrensede offerkraft er spartanernes urbillede og preger deres liv og barneoppdragelse. Her gjelder det kun å seire eller å dø. Den spartanske mor sier derfor: "Kom tilbake fra slaget, min sønn, med skjoldet eller på skjoldet. " Spartanerkongen Leonidas med de 300 utvalgte menn ved Thermopylene, kranstet som til fest med den visse død foran seg er et talende bilde. På dette sted kan man si at også naturen taler uten ord. Fra uminnelige tider av og ennå den dag idag strømmet der på dette sted, Thermopylene varmt (ca. 38° C) , svovelholdig vann rett ut av fjellsiden. Man kjenner en strøm av ungdommelig sunnhet og styrke, når man bader seg i disse kilder. -

Den spartanske offerkraft er ikke kulturelt produktiv. Det er en indre konsentrert, urokkelig, bundet kraft. Her er ingen interesse for nyheter ute i verden. Skipsfart og handel ble motarbeidet, ja egentlig forbudt. Få, men treffende ord, Minst mulig bevegelser. Den brune hud så hård og herdet av vær og vind, stekende sol, hagl eller piskeslag ingen rolle spiller. - Spartanernes sinnsstemning er derfor ubevegelig.

Athenerne derimot holder sin hud myk og åpen og smidig, og deres sinn bolger med været fra den mest overgivne munterhet til den mest fortvilete håploshet. Et grått, permanent skydekke er dem fremmed. Storm med lyn og torden og voldsomme skurer kjenner de. Men for det meste smiler solen.

Og la oss så betrakte spartanernes og athenernes landskaper. -

Kommer man til Sparta fra Arkadias avvekslende, dramatiske og romantiske fjener og daler, har man inntrykk av at landskapet kommer til ro. Denne flate slette, Lakadaimon, var engang bunnen av en innsjø, en mil bred og to mil lang. Men elven Eurotas skar seg gjennom sydover mot havet, og den fruktbare jord kom til syne: "Vidstrakte sletter eier du her, hvor kloveren gror og saftige urter, hvete og spelt og bredbladet bygg i gulnende akre, " sier Telemachos til kong Menelaos (i "Odysseen", IV, 602-604) .

Den dag idag er denne slette meget fruktbar med en overdådighet av appelsin- og citrontrær, fiken- og olivenlunder, bomullsplantasjer og drueranker.

Denne brede, flate slette er avgrenset og avluttet på alle sider. Sydveggen er ganske lav. Vestveggen er over 2000 meter høy. Det er Taygetos med evig sne på de høyeste tinder (2400 m. o. h.) , På en avsats på siden av Taygetos ligger noen vidunderlig vakre bysantiske klostre og kirker, Mistras. Flukt fra den syndige verden til sjelens indre guddommelige kilder. Spartanerne flyktet ikke. De brydde seg ikke om den vide verden utenfor Lakadaimons vegger. De hadde nok i seg selv, i sitt eget rom.

På en høyere avsats ligger en borg fra det 13. århundre. Middelaldermennesket forskanset seg mot verdens lunefulle angrep bak tykke murer i panser og plate. Spartanerne trengte ingen murer. Mennene selv med den sandherdete hud var Spartas mur. -

Spartanernes tempel lå ikke på noen høyde, selv om de hadde nok av høyder på alle kanter. Helligdommen for fruktbarhetsgudinnen bygget de nede på sletten like ved den langsomt flytende Eurotas. De beskjedne ruiner ligger der ennå.

Athenerne derimot bodde på halvøen Attika som strekker seg ut i Egeerhavet med en hel rekke glimrende havner på alle kanter som utgangspunkt for verdensreiser. Kommer man seilende inn i bukten til Pireus, ser man straks athenernes hovedhelligdom, Partenontemplet, på toppen av Akropolis, lysende opp mot himmelen.

Attikas avvekslende småfjell, åser og bakkekammer er enkle, avrundete, nakne og åpne. Her er ingen stengende vegger. Alt åpner seg mot havets og verdens vidder. Med litt overdrivelse kan man si at der ikke fins trær. Landskapets formasjoner trer utilslørt frem i tindrende "klassisk" klarhet. Og de nakne formasjoners

lett bolgende flater lever i ustanselig skiftende farvetoner. særlig ved soloppgang og solnedgang på Akropolis og over de fiolette lyngtepper hvor flittige bier samler nektar til den uforlignelige attiske honning. Her er intet "romantisk" skogsus som taler til oret slik som for eksempel i Arkadia. Her taler alt til oyed

Lite fruktbart. ja nesten bart med skinn jord kunde Attika aldri matnære mange mennesker. Men rikt er det allikevel. - dvs. for flittige nevedyktige. fantasifulle, verdensåpne mennesker. For her er solv og bly i grubene ved Laurion, den herligste marmor i Pentelikon og Hymettos og sist, men ikke minst den ypperligste leire til keramikkindustri. De fantasilose spartanere ville her ha vært helt hjelpelose og sultet til tross for den spartanske levemåte, liksom athenerne vilde ha blitt forsumpet ved Eurotaselven. Eller retttere sagt: De vilde aldri ha slått seg ned der.

Begge folkestammer kom vandrende nordfra og fant seg det landskap som mest svarte til deres iboende tendens. og til de latente krefter som ennå ikke var utviklet hos dem. Landskapet har så i sin tid virket med ved utviklingen av disse krefter.

For athenerne og spartanerne har vi derfor et urfenomen av konformitet, fullkommen overensstemmelse mellom kulturelle historiske muligheter og det geografiske landskap.

Og begge disse hovedmotsetninger hadde det greske folk bruk for, ved siden av alle de andre småstammers egenarter. som hver især hadde sitt karakteristiske landskap. -

III.

Når man i 5. klasses historieundervisning har fortalt barnene om spartanerne og athenerne og deres landskaper, er det også naturlig å ove dem i sammenligning. Kvalitetene kommer da bedre frem. Og evnen til å se dem utvikles. - Det er ikke på noen måte årsaksforklaring det her gjelder. Det er kvaliteter som parvis horer sammen.

I botanikkperioden i samme klasse kan samme evne oves på et annet område: Planteformer og den jordbunn de horer til.

Soleiefamliens mange nært beslektete former gir en anskuelig overgang: Fra bekkeblommens vannfulle, utsvulmete, runde former ved bredden av en bekk eller i en sumpet jordbunn til engsoleiens flikete, strålepregete, lyse former på torrere, solfylte enger. Eller fra engsoleiens høye, ranke fritt utfoldete skikkelse nede i dalen til reinblommens sammentrengte, lille, knudrete skikkelse på det skrinne fjelljordsmonn. Å ove blikket for slike kvalitetsforandringer og forvandlinger, metamorfoser, i sammenheng med omgivelsene (jordbunnen etc.) gjør tenkningen bevegelig og virkelighetsnær. Vilde man i en 5. klasse her komme inn på abstrakte teoridannelser om årsak og virkning. - enten det nu gjelder engsoleien og dens jordbunn eller athenernes kulturliv og deres landskap, gir man dem stener for brod, noe de i beste fall ikke tar imot.

Tenkningen befinner seg på dette alderstrinn i sin første spede selvstendighetsutfoldelse. Den må få saftig næring og livsnær ovelse. Det eneste den kan ove seg fruktbart på er kvaliteter som først er umiddelbart og sterkt opplevet. Alt annet er tomt skjema som man prøver å presse barnenes første tankespirer inn i. Men tankelivet skal kunne vokse og trives.

Og hvor godt passer det å ove dette, idet man i historieundervisningen kommer til Hellas! Her var det at tanken i ren, egen form for første gang kom til syne, og da naturligvis særlig i Athen som åpner seg for hele verden uten miste seg selv.

I de forutgående kulturepoker, - Egypten, Babylon, Persia, India, finner vi en fylde av visdomsskatter. Men tenkningen er her bundet til den mytiske billedform. Først i Hellas loser tankene seg for alvor individuelt ut av den kosmiske, mytiske billedvev og kommer til syne som tanker. Tenkningen blir født som noe selvstendig.

Men her horer vi straks innvendingen: 5- 6. klasses elever kan jo ikke forstå noesomhelst av filosofi i sin alminnelighet eller av gresk filosofi selv i den enkleste form. Og det stemmer nok på et vis: filosofi forutsetter en ganske annen ovet tenkeevne enn det 11-12-åringene kan prestere.

Men der er allikevel en unntagelse. Den greske filosofi utfolder seg ikke bare i alle slags tankeformer. Den kom også anskuelig til syne i et enkelt menneskes livspraksis: Sokrates. I hans holdning til livets situasjoner blir tankens, erkjennelsens grunnkraft synlig. Særlig tydelig kommer det frem slik som hans liv er vevet sammen med Alkibiades' dramatiske livslop. Og disse enkle livsbilleder er forståelige allerede i begynnelsen av 6. klasse.

I Sokrates er de beste krefter både hos athenerne og spartanerne forenet. Det er ikke lenger bare instinktive, naturgivne sjelekrefter. Det er gjennomlyst av bevissthet. Det er ikke lenger bare krigersk offervillighet. Han ofrer personlig vilkårlige lyster for sannheten. Og hans lærevillighet som åpner seg for hele verden, er rensset for den personlige ærgjerrighet. Han gjør seg til "oye".

Idet 12-åringene nærmer seg tankens "fodsel", får de her mote ham som selv kalte seg tankens eller sjelens fodselsjelper eller "jordmor".

Og her er igjen et punkt som tydelig kan illustrere hvorledes man på en fruktbar måte kan smelte sammen de forskjelligste undervisningsområder slik at de gjensidig forsterker hverandre.

Midt i skildringen av Sokrates og hans venner, (hvoriblant den ustyrlige, hensynslose, ærgjerrige Alkibiades) , som alle strever med tankenes "fodsel", kommer Sokrates' ord om at hans oppgave kun er å være "jordmor" i denne betydning. Her kan man så legge inn en utførlig skildring av en fysisk menneskefodsel, kanskje også av en særlig smertefull, vanskelig fødsel. Derefter går man igjen tilhake til Sokrates og hans venner som strever med tankens fødsel. Man vil da kunne legge merke til at tanken for barnene nettopp ved denne pendling fra det fysiske konkrete til det tilsvarende sjelelig-åndelig-konkrete - plutselig med et skritt lik som fortetter seg. Tankene er ikke "ingenting". De er noe virkelig levende som blir "fodt" og som skal kunne vokse.

De trenger næring, pleie og kjærlighet.

Nettopp i denne "pendlende" betraktningmåte oves en virkelighetsnær tenkning, en tenkning som hele tiden er fundert i det levende, vordende menneske.

Og dette vordende menneske som blir sannhetens tjener, blir ikke tålt av de konvensjonelle kulturbærere.

Idet det greske folk når sin edleste høyde i Sokrates, har det allerede overlevet seg selv og dommer seg selv til doden, idet det rekker Sokrates giftbegeret. De konvensjonelle kulturbærere vil nok til alle tider gjerne rekke det vordende menneske giftbegeret. Dette konvensjonelle, visnende, hendoende er noe vi alle har i oss. Og det kan bare beseires ved stadig på nytt å vekke og pleie sansen for det levende, vordende menneske.

Førsteutgave:

Mennesket, Bergen, 1949/4

www.joergensmit.org er webbadressen til material av og om Jørgen Smit.
Biografisk material, utgivelser, foredrag, arbeidsplasser o.s.v. utgitt av Rembert Biemond